

Π Α Ρ Ε Μ Β Α Σ Ε Ι Σ

Νίκος Σιδέρης

Το εμφύλιο σπέρμα: Αντίσταση και Εμφύλιος ως φαντασίωση

Η ΦΑΝΤΑΣΙΩΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡIN ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ πραγματοποίησα μια ανάλυση των φαντασιώσεων, που συγκροτούν το κείμενο του Μακρυγιάννη *Οράματα και θάματα*.¹ Ως φαντασίωση νοείται ένα πλάσμα της φαντασίας, το οποίο σκηνοθετεί βαθύτερες ψυχικές διεργασίες, με τρόπο που να εμφανίζονται πραγματοποιούμενες οι επιθυμίες του υποκειμένου. Στην περίπτωση του Μακρυ-

Ο Νίκος Σιδέρης γεννήθηκε στην Αθήνα και είναι πτυχιούχος της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Εγκαταστάθηκε στο Παρίσι για μεταπτυχιακές σπουδές (ειδικότητα Ψυχιατρικής, Ιστορία, Νευροψυχολογία-νευρογλωσσολογία). Εργάστηκε ως ερευνητής στην επιδημιολογία και κοινωνική ψυχιατρική. Είναι διδάκτωρ του Τμήματος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Από τις εκδόσεις Καστανιώτης έχει εκδοθεί το βιβλίο του, *Η εσωτερική διγλωσσία. Μορφή και λειτουργία στο φροϋδικό ασυνείδητο*, Αθήνα, 1995. Το παρόν κείμενο παρουσιάστηκε στο Διεθνές Συμπόσιο, *Η Ελλάδα 1936-1949. Δικτατορία-Κατοχή-Εμφύλιος: Συνέχειες και ασυνέχειες*, ΕΛΙΑ, Αθήνα, Μάιος 1995.

1. Ν. Σιδέρης, «Ο λόγος του Μακρυγιάννη. Μια ψυχοδυναμική θεώρησή», *Διαβάζω* 101(1984), σσ. 105 κ.ε.

δοκίμες, τεύχος 4, Φθινόπωρο 1996, σσ. 189-203

γιάννη, π.χ., αυτό ισοδυναμεί με ποικιλόμορφα σενάρια, που έχουν σαν πυρήνα τους την άρνηση ενός τραυματικού βιώματος —μιας εγκατάλειψης από τη μητρική μορφή. Πριν οκτώ μήνες, σε συνέδριο για την Εθνική Αντίσταση, πρότεινα μια αντίστοιχη ανάλυση των φαντασιωτικών διεργασιών, που φέρουν διανοητικά και ψυχικά το πνεύμα αυτού του αγώνα.²

Επιχειρώ εδώ να επεκτείνω αυτή την ανάλυση και στην περίοδο του εμφυλίου. Το πλαίσιο της προσέγγισης προσδιορίζεται ως εξής: Κανείς δεν πολεμά και δεν θυσιάζει και τη ζωή του ακόμη για επιχειρήματα και έννοιες «γυμνές». Απαιτείται συναισθηματική επένδυση, ψυχική κινητοποίηση και ορμή, υποκειμενική εμπλοκή πολύπλευρη και σε βάθος. Μ' άλλα λόγια, η ακραία φυσική και ψυχική προσπάθεια, που εξυπνοεί η πολεμική αναμέτρηση —ιδίως σε συνθήκες πάθους και έντασης, όπως αυτές που χαρακτηρίζουν την αντίσταση και τον εμφύλιο— μεταξύ των άλλων, και ψυχικές διεργασίες ικανές να θέσουν σε κίνηση και να βαστάξουν μια τέτοια δυναμική.

Προνομιακό πεδίο και δεσπόζουσα πτυχή αυτών των διεργασιών αποτελούν οι φαντασιώσεις, που μορφοποιούν με τρόπο ψυχικά αποτελεσματικά τα πραγματολογικά, πολιτικά, πολιτισμικά και ιδεολογικά στοιχεία του περιβάλλοντος, με τρόπο που εμπλέκει σε βάθος τη ζώσα υποκειμενικότητα των ιστορικών προσώπων και δραστών. Οι φαντασιωτικές διεργασίες της αντίστασης και του εμφυλίου διερευνώνται με βάση υλικό της εποχής (τραγούδια, ομιλίες, κείμενα...), τοπινές πράξεις και σημερινές ενθυμήσεις.

ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ - ΚΟΣΜΟΣ

Συστηματοποιώντας όσα παρέχει το υλικό της μελέτης ως προς τη δομική τάξη, τα τυπικά σενάρια και μοτίβα, που συγκροτούν τις φαντασιώσεις σχετικά με την Αντίσταση, εντοπίζουμε ορισμένες καίριες πτυχές ως

2. Ν. Σιδέρης, «Η αντίσταση ως φαντασίωση», στο, Κλ. Κουτσούκης (επιμ.), *Η αντίσταση στην Ευρυτανία. 50 χρόνια από την ίδρυση και το Εθνικό Συμβούλιο της ΠΕΕΑ*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1995, σσ. 261-274.

προς το θεμέλιο σχήμα του κόσμου, στον οποίο εγγράφει η φαντασία την Αντίσταση: Το πεδίο και η μορφολογία αυτού του κόσμου ορίζονται ως συνάρτηση των σχέσεων ανάμεσα σε δύο καθοριστικά δίπολα:

Φύση/Πολιτισμός, από τη μια, και,

Αρμονία/Σύγκρουση, από την άλλη.

Το δίπολο *Φύση/Πολιτισμός* θεμελιώνει κάθε νοητική και ψυχική κατασκευή του ανθρώπου ως προς τον κόσμο, τον εαυτό του και τη σχέση μεταξύ των δύο. Το δίπολο *Αρμονία/Σύγκρουση* ευθέως παραπέμπει και στο συστατικό δίπτυχο των θεμέλιων ψυχικών δυνάμεων, που αντιπροσωπεύουν οι ορμές του Έρωτα και του Θανάτου. Προκύπτει λοιπόν ότι το σύμπαν, όπου η φαντασία εγγράφει την Αντίσταση, δεν είναι μια «γωνιά του κόσμου», αλλά ο κόσμος στην ολότητά του και στο πλαίσιο μιας αντιπαράθεσης κοσμικών διαστάσεων μεταξύ των δυνάμεων της ζωής και του θανάτου.

ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ: ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Σ' αυτό το συμπαντικό πεδίο, αντιπαρατίθενται όχι απλά δύο αντίθετα στρατόπεδα, αλλά δύο ριζικά και ποιοτικά διαφορετικοί τύποι σχέσεων μεταξύ Φύσης και Πολιτισμού: Από τη μια, ο κατακτητής και οι συνεργάτες του εκπροσωπούν τη σύγκρουση μεταξύ Φύσης και Πολιτισμού, με βάση δύο κύρια υποδείγματα:

– *Κακιά φύση εναντίον αγαθών πολιτισμού: «λύκοι» κι «αγρίμια» εναντίον παιδιών, γυναικών, γερόντων κι αρρώστων, εναντίον της ηθικής και της ελευθερίας...*

– *Κακός πολιτισμός εναντίον αγαθής φύσης. Έτσι, π.χ., στο λόγο του Άρη στη Λαμία,³ η αγαθή φυσική δύναμη και πνοή της ζωής (στήθη-φλόγα των Ελλήνων) αντιπαρατίθενται στα κακά του πολιτισμού (μηχανές-δολιότητα των εχθρών τους).*

Από την άλλη, η Αντίσταση ενσαρκώνει την αρμονία μεταξύ Φύσης

3. Άρης Βελουχιώτης, *Ο λόγος της Λαμίας*, Ελληνικά Θέματα, 1944.

και Πολιτισμού. Αρμονία που εκφράζεται στο δίπτυχο «άξιοι γιοι μεγάλων πατέρων, που υπερασπίζουν τη μάνα-πατρίδα-γη» και «λιοντάρια κι αίτιοί που μάχονται για την ελευθερία, την τιμή και την ανθρώπινη αδελφότητα». Τέκνα και θηρία εδώ δεν αντιπαρατίθενται, αλλά εκφράζουν τη βαθύτερη αρμονία του δίπτυχου Φύση/Πολιτισμός, που ενσαρκώνεται στον αγώνα της Αντίστασης.

Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΩΣ ΦΑΝΤΑΣΙΩΣΗ ΑΡΜΟΝΙΑΣ

Μπορούμε να συνοψίσουμε, λοιπόν, τη βασική δομή που περιγράφει την Αντίσταση ως φαντασίωση, σαν ένα τρίπτυχο:

– Η Αντίσταση εκφράζει την αρμονία Φύσης/Πολιτισμού.

– Η Αντίσταση ενσαρκώνει την υπεράσπιση αυτής της αρμονίας απέναντι στην εξάρθρωσή της, που την εκφράζει ο κατακτητής και οι συνεργάτες του.

– Η Αντίσταση ισοδυναμεί με αγαθό φυσικό φαινόμενο Ψ, σαν κι αυτό αυθεντικό, ανίκητο, άφθαρτο και άδολο.

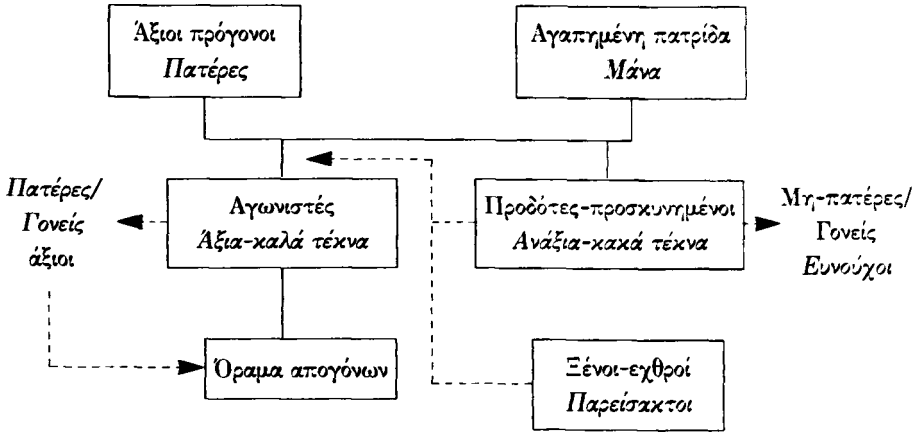
Αξίζει εδώ να αντιπαραβάλλουμε αυτή την αγαθότητα του φυσικού με τη δολιότητα, τη διαφθορά και τη βία του πολιτισμικού της περιόδου, όπως εκφράζονται από τον «μη-ύποπτο» για τα φρονήματά του Γ. Σεφέρη, στα ποιήματά του «Μέρες τ' Απρίλη '43», «Θεατρίνοι Μ.Α.» και «Τελευταίος σταθμός».

ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Αν αναλύσουμε τώρα τις βαθύτερες και λεπτότερες ψυχικές πτυχές αυτού του κόσμου, που πλάθει η Αντίσταση ως φαντασίωση, μπορούμε να επισημάνουμε τα εξής: Βασική πτυχή αυτού του κόσμου αποτελεί ένα γενεαλογικό σχήμα (βλ. επόμενη σελίδα).

Τα οδηγά σημεία αυτού του σχήματος είναι τα εξής:

– Μια γενεαλογία του καλού και του κακού, που οδηγεί σε διχοτομία

των τέκνων (καλά-κακά/άξια-ανάξια), καθώς και σε διχοτομία της γενεαλογικής ροής (μόνο οι αγωνιστές είναι άξιοι για πατέρες Ψ οι προδότες και οι προσκυνημένοι είναι ευνούχοι).

– Κατακτητές και προδότες είναι παρείσακτοι στη σχέση των άξιων τέκνων με τους πατέρες και τη μάνα-πατρίδα, προσπαθώντας να καταλύσουν αυτόν το «φυσικό δεσμό» και τη «φυσική τάξη», που προϋποθέτει. «Λύκοι που ορμάνε στο κοπάδι» είναι μια τυπική μεταφορά-αναφορά σ' αυτόν τον παρείσακτο.

– Νόημα του αγώνα είναι η σωτηρία του μητρικού αντικειμένου («Μεσ τα κατάμαυρα ντυμένη» ή «Είμαστε εμείς, Ελλάδα, τα παιδιά σου»⁴) και η εκπλήρωση του χρέους, που απορρέει από την αναφορά στους πατέρες.⁵

– Η Αντίσταση εγκυβρίζει τον καθένα ως προς την ικανότητά του να επωμισθεί τη λειτουργία και το ιδεώδες της γονεϊκής μορφής. Σ' αυτό το κείμενο ψυχικά σημείο, η διατύπωση του Άρη, στο Λόγο της Λαμίας, δεν αφήνει καμιά αμφιβολία:

4 . Βλ. το τραγούδι, «Ο αντάρτης του ΕΛΑΣ», στο, Ε. Κυριαζή, (επιμ.), Το αντάρτικο και το επαναστατικό τραγούδι, Μνήμη, Αθήνα, σ. 10.

5 . Βλ., ενδεικτικά, Άρης Βελουχιώτης, Ο λόγος της Λαμίας, ό.π., και το τραγούδι, «Στ' άρματα, στ' άρματα», στο, Το αντάρτικο τραγούδι, ό.π., σ. 12.

Μα ούτε είχαμε το δικαίωμα να κολλήσουμε μια ατιμωτική σφραγίδα, στο κούτελο των επερχομένων γενεών, στο κούτελο των παιδιών μας και των εγγονών μας, ότι κατάγονται από γενιά ευνούχων, που δέχονται να πεθαίνουν στα πεζοδρόμια από τον ατιμωτικότερο των θανάτων, από την πείνα, παρά να πεθαίνουν με το όπλο στο χέρι, παλεύοντας για τη λευτεριά.⁶

ΨΥΧΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Τα σημεία αυτά σκιαγραφούν τις βασικές πηγές και πτυχές της ψυχικής δύναμης και ορμής, που έδωσε στην Αντίσταση την ακατανίκητη αυτή αίσθηση του καλού, αγαθού και αναγκαίου έργου του καθενός, ακόμη και προσωπικά: *Υπεράσπιση του μητρικού αντικειμένου από τις βιαιοπραγίες «κακών τέκνων»*: επίθεση ενάντια στον παρείσακτο, που αντιπροσωπεύει μια από τις αρχαιότερες και μισητότερες εκδοχές του ανταγωνιστή *αναδοχή της γονεϊκότητας* και, μέσα απ' αυτή τη διεργασία, *απαλλαγή από το άγχος του ευνουχισμού*: ταύτισή, στο επίπεδο του ιδεώδους, με τον πατέρα και, μ' αυτό τον τρόπο, *υπέρβαση της όποιας οιδιπόδειας ενοχής και αναστολής*.

Οι φαντασιώσεις αυτές —και οι συναφείς ψυχικές διεργασίες μετουσίωσης και εξιδανίκευσης των ορμών και του έρωτα και του θανάτου (η περίφημη εντολή του Άρη στους μαυροσκούφηδες: *«Μόνο για κατούρημα!»*) —όχι μόνο περιγράφουν τις ψυχικές πηγές του ηθικού σθένους και του πολεμικού μένους της Αντίστασης. Αλλά και φωτίζουν τους «μυστικούς διαύλους» επικοινωνίας, που συνδέουν τον ηγέτη με τη μάζα —στην περίπτωση αυτή, τον Άρη, που με το *Λόγο της Λαμίας*, π.χ., έκανε λόγο και ηθική τις βαθύτερες, άρρητες φαντασιώσεις της μάζας.

Το θεμέλιο αυτό γενεαλογικό σχήμα παραπέμπει και σε οικεία θέματα του αρχαίου τραγικού-μυθικού σύμπαντος (στην *Αντιγόνη*, τους *Επτά επί Θήβαις*, στην *Ορέστεια*, στους *Πέρσες* —καθώς και το έμβλημα της ΠΕΕΑ, το *Φοίνικα*). Αυτό καθιστά ακόμη πιο ισχυρή την έλξη της Αντί-

6. Άρης Βελουχιώτης, *Ο λόγος της Λαμίας*, ό.π., σ. 16.

στασης πάνω στις ψυχικές ροπές και στις κοινές φαντασιώσεις, που εκφράζονται και απ' αυτές τις αναφορές.

Η ΑΧΙΛΛΕΙΟΣ ΠΤΕΡΝΑ

Ταυτόχρονα, όμως, το σχήμα αυτό μεταγράφει ψυχικά, με τρόπο εξαιρετικά φορτισμένο, και το πιο δύσκολο —ίσως, μάλιστα, και το πιο μοιραίο— από τα ζητήματα, που αντιμετώπισε, και στο πολιτικό και στο ανθρώπινο επίπεδο, η Αντίσταση.

Το ζήτημα αυτό διατυπώνεται από την πρώτη στιγμή. Ο Άρης, στη Δομνίστα, στις 7 Ιουλίου 1942, διακηρύσσει το νόημα της Αντίστασης με μια θεμέλια φράση, όπως την αποθυσσαυρίζει ο Γ. Κοτζιούλας στο βιβλίο του 'Όταν ήμουν με τον Άρη:

Κηρύσσω την Επανάσταση κατά των ξένων κατακτητών και των ντόπιων συνεργατών τους.

Αν, στο πολιτικό επίπεδο, οι «ντόπιοι συνεργάτες» αυτοί μπορούν ενδεχομένως να προσδιορισθούν με όρους ταξικής τοποθέτησης και ηθικού φρονήματος, στο πεδίο της ψυχικής δυναμικής το ζήτημα είναι πολύ πιο λεπτό, πολύ πιο περίπλοκο, ακανθώδες και εκρηκτικό. Γιατί, στο επίπεδο της θεμελιακής φαντασίωσης, που συγκροτεί υποκειμενικά και βιωματικά τη μορφή και το νόημα της Αντίστασης, αυτοί οι «ντόπιοι συνεργάτες» δεν αντιπροσωπεύουν τον ξένο, τον άγνωστο, τον αδιάφορο, το ριζικά ανόμοιο. Αλλά, σαν ανάξια, βέβαια, τέχνα των ίδιων, όμως, γονέων, οι «ντόπιοι συνεργάτες» αντιστοιχούν σε αδέρφια. Αυτό εκφράζεται στο τραγούδι ως εξής:

Μες στα κατάμαυρα ντυμένη
Και πληγωμένη απ' τους εχθρούς σου
Βαριά θλιμμένη προδομένη
Από δειλούς προδότες γιούς σου

Στον αγώνα όλη δοσμένη
Μάνα Ελλάδα ματωμένη...⁷

Συνεπώς, από την αρχή και σύμφωνα με τους όρους της θεμελιακής φαντασίωσης, που προσδιορίζει την ψυχική αξία και θέση των δρώμενων, η Αντίσταση αντιστοιχεί με αδελφοκτόνο αγώνα. Δηλαδή ο εμφύλιος ενυπήρχε εν σπέρματι από την πρώτη στιγμή στην Αντίσταση.

ΤΟ ΕΜΦΥΛΙΟ ΣΠΕΡΜΑ: ΦΑΝΤΑΣΙΩΣΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Το εμφύλιο σπέρμα —η φαντασίωση της αδελφοκτονίας— υπολανθάνει λοιπόν συστατικά στη δομή του ψυχικού σύμπαντος της ιστορίας, που σηματοδοτεί η Αντίσταση. Η τύχη αυτού του σπέρματος, πάλι, ήταν έργο της ιστορίας. Για λόγους, που ξεπερνούν το πλαίσιο του παρόντος σημειώματος, την Αντίσταση ακολούθησε ο εμφύλιος —και οι συνέπειές του.

Ο εμφύλιος, προφανώς, αντιστοιχεί σε πράξη, που μετατρέπει τη λογική και τη δυναμική αυτής της λανθάνουσας σε έκδηλη, υλικά απτή αδελφοκτονία. Και διατυπώνει με τη γλώσσα των όπλων, των δακρύων και του αίματος τα πλάσματα της φαντασίας. Ίσως ο χρόνος και οι περιστάσεις επιτρέπουν σήμερα ορισμένες νηφάλιες επισημάνσεις σχετικά μ' αυτό το τόσο φορτισμένο, ιστορικά και ανθρώπινα, δράμα του ελληνισμού.

Ανάμεσα στην Αντίσταση και τον εμφύλιο υπάρχει κοινό το ότι οι ίδιοι πρακτικά άνθρωποι κλήθηκαν να σηκώσουν το βάρος ενός ένοπλου αγώνα, με κύρια μορφή το αντάρτικο. Υπάρχει ωστόσο και μια ουσιαστική διαφορά, η οποία συνοψίζεται —έστω κι απολογητικά— από τον Ν. Ζαχαριάδη με διατυπώσεις του είδους:

Πού σκοντάφτουμε; (...) Δυο ειδών δυσκολίες (...). Πρώτο, έχουμε ταλαντεύσεις και δισταγμούς σχετικά με την αποτελεσματικότητα του αγώνα μας (...) δεκάδες χιλιάδες οπαδοί μας κρατάν μια λίγο είτε πολύ παθητική και δισταχτική

8. Το αντάρτικο τραγούδι, ό.π., σ. 22.

στάση, όπου πολλοί κομμουνιστές και συμπαθούντες δεν κάνουν τίποτε είτε σχεδόν τίποτε, ουσιαστικά μουδιάζουν και συνθηκολογούν μπροστά στον εχθρό. [Αυτά] δείχνουν δειλίασμα μπροστά στις (...) δυσκολίες (...) δείχνουν ακόμα έλλειψη πίστης στο δίκαιο και στον αγώνα του λαού μας (...). Πρέπει να χτυπάμε ανεφάνετα τη λιπαφυχία και τις ταλαντεύσεις μέσα στις γραμμές μας...⁸

Η έμπρακτη μεταγραφή αυτής της κατάστασης πνευμάτων οδήγησε στο ότι

(...) δεν πήρε μέρος [στο αντάρτικο] ούτε ένα μέρος εκείνων των μαζών που ήταν συνδεδεμένες στενά με το κόμμα (στο Δ.Σ.Ε. δεν προσχώρησαν ούτε αρκετοί παλιοί μαχητές του Ε.Λ.Α.Σ.)⁹

με συνέπεια τις αναγκαστικές στρατολογίες¹⁰ και την απολογιστική διατύπωση του Ν. Ζαχαριάδη:

Νικηθήκαμε (...) γιατί δε μπορέσαμε να λύσουμε δυο βασικά προβλήματα: Πρώτο: το ζήτημα των εφεδρειών του Δ.Σ.Ε. και δεύτερο: το ζήτημα του ανεφοδιασμού....¹¹

Οι διατυπώσεις αυτές —όσο κι αν είναι αναγκαίες πραγματολογικές αναμορφώσεις τους— ρητά θέτουν το ερώτημα σχετικά με τις αιτίες αυτής της συγκεκριμένης παθητικότητας των ανθρώπων. Η ψευδοπροφανής απάντηση, «έλειπε η κατάλληλη πολιτική και ιδεολογική προετοιμασία...», δεν ακυρώνει βέβαια το προφανές ερώτημα περί των ψυχικών αντιστοιχιών και όρων, που επικαθόριζαν και ευνοούσαν και την ψυχική αναποτελεσματικότητα όχι μόνο της ελλείπουσας, αλλά και της υπάρχουσας (εν

8. Ν. Ζαχαριάδης, «Όλοι στ' άρματα! Όλα για τη νίκη» (15 Ιανουαρίου 1948), στο, *Επιλογή Έργων*, Αθήνα, χχ, σσ. 23-85.

9. Εισήγηση του Ζ. Ζωγράφου στην 6η Ολομέλεια του ΚΚΕ, στο, *10 χρόνια αγώνες. 1935-1945*, Αθήνα 1945.

10. Αυτόθι, σ. 364.

11 ΚΚΕ *Επίσημα κείμενα. 1949-1955*, «Γ' Συνδιάσκεψη», Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, τ. 7, σ. 465.

μέρει αρρήτως και λανθάνοντως) πολιτικής και, ευρύτερα, αγορευτικότητας. Η εσωτερικευση του υπάρχοντος και του ελλείποντος πολιτικού λόγου με όρους διανοητικών δομών και ψυχικών διεργασιών, ευθέως παραπέμπει στη σφαίρα της λογικής των φαντασιώσεων, οι οποίες καλούνται να βαστάξουν την οριακή ανθρώπινη προσπάθεια και καταπόνηση, που αντιπροσωπεύει ένας εμφύλιος πόλεμος.

Μερικές παρατηρήσεις, λοιπόν, πάνω σ' αυτό: Τα πράγματα είχαν χάσει τα ονόματά τους. Έτσι, ο εμφύλιος, το από βίωμα της αλληλοσφαγής μεταξύ των Ελλήνων, είχε επονομασθεί από τη μια «πόλεμος κατά προδοτικών ξενοκίνητων οργανώσεων» (Α.Ν. 509/47) ή «συμμοριτοπόλεμος» και, από την άλλη, «αντάρτικο» (υποτίθεται, ομοιογενές ως προς τη φύση του με την Εθνική Αντίσταση —«δεύτερο αντάρτικο»). Ο αντίπαλος είχε επονομασθεί «καμπούλγαρος» ή «Κ/Σ», για τον οποίον ο στρατηγός Κιτριλάκης έγραφε:

Ο εις το εσωτερικόν, εις τα μετόπισθεν πόλεμος πρέπει να διεξαχθεί ως πόλεμος, ο οποίος είναι μόνον εξωτερικός. Οι συμμορίται και συνοδοιπόροι των δεν είναι δυνατόν να θεωρούνται Έλληνες επειδή ομιλούν την ελληνικήν και έχουν γεννηθεί εις την Ελλάδα... Ο συμμοριτοπόλεμος δεν είναι εμφύλιος (...) είναι εξωτερικός, διότι οι ξένοι κινούν τους επιχειρούντας.¹²

Αντίστοιχα, ο αντίπαλος, από την άλλη πλευρά, είχε ονομασθεί «μοναρχοφασισμός» και «προδότες».

Σ' ένα τέτοιο σύμπαν θολό —όπου η προπαγανδιστική σκοπιμότητα επέστρεφε σαν μπούμερανγκ στον ομιλούντα, τόσο στο επίπεδο της πολιτικής όσο και της κατάστασης πνευμάτων— δεν είναι παράξενο το ότι η φαντασία αναλαμβάνει, με τα δικά της υλικά και μέσα, να αποκαταστήσει ή να αντιροπήσει την έκπτωση του λόγου. Συγκλίνουσες μαρτυρίες υποδηλώνουν ότι το ηθικό των εμπολέμων ήταν εκατέρωθεν προβληματικό. Ήδη αναφερθήκαμε σ' αυτό ως προς τον Δ.Σ.Ε.

12. Φεβρουάριος 1948, στο, *Ο ελληνικός στρατός κατά τον αντισυμμοριακόν αγώνα*, ΔΙΣ, Αθήνα 1970, σ. 347.

Πέρα από τις ανεπάρκειες της πολιτικής —ή, ακριβέστερα, ως θεμέλια διάσταση αυτής της ανεπάρκειας—, αυτό που πιθανότατα μετέχει καθοριστικά στη διάβρωση του ηθικού είναι η επιστροφή του απωθημένου, που δομεί, στο λόγο και την φαντασία, την αγορευτικότητα αυτής της πλευράς. Το απωθημένο αυτό αντιστοιχεί στην ενεργητική άρνηση αναδοχής της αλήθειας, που αναφέρεται στον αδελφοκτόνο χαρακτήρα του εμφυλίου πολέμου —πολέμου, συνεπώς, για λόγους βαθύτατα ψυχοδυναμικούς, γεμάτους από πάθος για εξόντωση του όμοιου άλλου— και στην άγωνα προσπάθεια συγκάλυψης του αγορευτικού και παραστατικού κενού, που προκύπτει απ' αυτή την απώθηση, με έκδηλα κίβδηλα σημαίνοντα, όπως «συμφιλίωση», «ειρηνική εξέλιξη», «ησυχία» κλπ.

Η αναποτελεσματικότητα αυτής της αγορευτικής υποκατάστασης και υπερορίας της αλήθειας, που συνεχίζει να ενεργεί καταλυτικά στο επίπεδο της θεμελιακής φαντασίωσης (αδελφοκτονία) και η συνακόλουθη επιστροφή του απωθημένου με μορφή συμπτωματική (όπως, ενδεχομένως, η αδράνεια και η παθητική αναμονή της σύλληψης από δεκάδες στελέχη του ΚΚΕ στις πόλεις) συνοδεύεται, κατά τρόπο τυπικά σύμφωνο με τη λογική των ψυχικών διεργασιών, από το τρίπτυχο «άγχος-ενοχή-αναστολή» (οι «ταλαντεύσεις και δισταγμοί», η «παθητική στάση», το «μούδιασμα» και το «δειλίασμα», η «έλλειψη πίστης», κατά Ν. Ζαχαριάδη), το οποίο, βέβαια, είναι ικανό να διαλύσει το ηθικό οποιασδήποτε προσπάθειας —πόσο μάλλον στο πλαίσιο της οριακής ηθικής και ψυχικής καταπόνησης ενός εμφυλίου πολέμου.

Στην άλλη πλευρά, παρά τις προφανείς αντιφάσεις και δυσκολίες ως προς τη συγκρότηση μιας νομιμοποιητικής αγορευτικότητας, τα πράγματα ξετυλιγόνται κάπως απλούστερα. Ο εμφύλιος αναδιατυπώνεται μεν ψευδεπίγραφα ως «πόλεμος εναντίον εξωτερικού εχθρού» —αλλά σκοπός του ρητά θεωρείται η εξόντωση του αντιπάλου. Κι αυτό εναρμονίζεται βεβαίως και με την έμπρακτη αγριότητα της αναμέτρησης, αλλά και με τη βαθύτερη αγριότητα, που διέπει τη φαντασίωση της αδελφοκτονίας. Η άρνηση, δηλαδή, της «αδελφικής ιδιότητας» στο συνέλληνα του εμφυλίου

επιτρέπει τη χωρίς όρια και υπέρμετρη αμφιθυμία ανάπτυξη της εχθρότητας, με στόχο όχι την αδύνατη συμφιλίωση μαζί του, αλλά τη φυσική και ηθική εξόντωση αυτού του «άνομου ξένου».

Έτσι, λοιπόν, το εμφύλιο σπέρμα, που ενυπάρχει στην εκατέρωθεν θεμέλια φαντασίωση της αδελφοκτονίας, βλάστησε διαφορετικά σε κάθε πλευρά, σε συνάρτηση με τον ιδιαίτερο τρόπο, στον οποίο προσφεύγει κάθε πλευρά για να αρνηθεί το βαθύτερο άγχος και την ενοχή, που γεννά αυτή η φαντασίωση:

Στην κυβερνητική πλευρά, η άρνηση της ιδιότητας του αδελφού στον αντίπαλο όμοιο (συνέλληνα) οδηγεί στη νοητική κατασκευή ενός κόσμου, όπου δεν υπάρχει θέση για τον αντίπαλο. Ο αντίπαλος όχι μόνο δεν επιτρέπεται να επικρατήσει, αλλά δεν έχει καν δικαίωμα να υπάρχει («εαμοβούλγαρος»). Η παρανοϊκή δομή του διανοητικού αυτού σύμπαντος εκδηλώνεται όχι μόνο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου, ως αγριότητα και τρομοκρατία, ηθική και φυσική, καθώς και ως *de jure* άρνηση της ύπαρξης της αντίπαλης παράταξης (Α.Ν. 509/47) —αλλά και μετεμφυλιοπολεμικά, ως διαιώνιση του καθεστώτος των έκτακτων μέτρων και ιδεολογία της εθνικοφροσύνης.

Στην πλευρά του Δ.Σ.Ε., η διεξαγωγή εμφυλίου πολέμου με στόχο τη «συμφιλίωση» αποτελεί πρόδηλα παραλογισμό. Και εικονογραφεί επαρκώς τη συστατική αμφιθυμία, που χαρακτηρίζει τη στάση απέναντι στον αντίπαλο όμοιο —για τον οποίο διατυπώνεται (όχι μόνο με όρους προπαγανδιστικής επιχειρησιακής λογικής) η ιδέα ότι είναι «ένας δικός μας παραπλανημένος, που αν του πούμε ότι τον αγαπάμε και δεν τον σκοτώσουμε, τότε κι αυτός θα μας δείξει ότι μας αγαπάει και δεν θα μας κάνει κακό:

Όταν οι φαντάροι και οι εθνοφρουρίτες ακούν ότι δεν τους θεωρούμε εχθρούς μας και δεν τους χτυπάμε, δε μας χτυπάν κι αυτοί.¹³

13. Ν. Ζαχαριάδης «Όλοι στ' άρματα», ό.π.

Όποια κι αν είναι η πραγματολογική βάση και η πολιτική σκοπιμότητα αυτής της ιδέας περί του αντιπάλου ως αμφιθυμικά επενδυμένου ομοίου, η φαντασιωτική της πρόσληψη και αναδιεργασία οδηγεί αναγκαίως στην κατασκευή ενός λογικά παράδοξου και επιχειρησιακά αδιέξοδου, σε συνθήκες εμφυλίου, διανοητικού σχήματος, το οποίο υποκύπτει στον ατέρμονα πειρασμό της ταλάντευσης ανάμεσα στην αγάπη και το μίσος (τη συμφιλίωση και τον πόλεμο) απέναντι στον αντίπαλο. Ταλάντευση ψυχαναγκαστικής απόχρωσης, που βρίσκεται στη ρίζα της αμφιβολίας και, ενδεχομένως, της ενοχής —από το φόβο της ζημίας, που μπορεί να προκληθεί στον αμφιθυμικό όμοιο, και των αντίποινων, που θα μπορούσε να επισύρει (με μορφή τύψεων ή τιμωρίας) η αδελφοκτόνα επιθυμία.

Στην κοινή βάση της αδελφοκτόνας φαντασίωσης, λοιπόν, που αποτελεί το κοινό «εμφύλιο σπέρμα», αναπτύσσονται και συγκρούονται δυο διαφορετικά διανοητικά, φαντασιωτικά και αγορευτικά συστήματα —ως τρόποι άμυνας κάθε πλευράς απέναντι στη φρίκη-και-σαγήνη ταυτόχρονα της αδελφοκτονίας. Σ' αυτή τη σύγκρουση δυο κόσμων της φαντασίας, η αντικυβερνητική πλευρά βρίσκεται σε μειονεκτική θέση, καθώς επιχειρεί να αρνηθεί το προφανές («πολεμώ τον αδελφό μου») διαστρέφοντας το προφανέστερο («σκοπός του πολέμου δεν είναι η κατανίκηση του αντιπάλου, αλλά η συμφιλίωση μ' αυτόν»). Πόσο αυτή η δυναμική βάρυνε στην τελική εικόνα αλλοπρόσαλλης και ανερμάτιστης πολιτικής, που ακολουθούσε αυτή η πλευρά, ίσως δεν είναι εύκολα σταθμητό, αλλά θα ήταν σφάλμα να θεωρηθεί αμελητέο.

Αυτή η σύγκρουση με όρους φαντασίωσης ευνοεί δε την κυβερνητική πλευρά και μ' έναν ακόμη τρόπο: Γιατί της προσφέρει ένα ιδιαίτερα αδύνατο κι ευένδοτο σημείο στη φαντασιωτική δομή και, ευρύτερα, στην ψυχική οικονομία του αντιπάλου της —δηλαδή την αποδυνάμωση της αντιπαλότητας λόγω της έντονης ανάμιξης του μίσους με την αναγνώριση της αδελφοσύνης.

Σ' αυτή τη σύγκρουση των κόσμων της φαντασίας, λοιπόν, το ιδιαίτερο στοιχείο που αναδύεται είναι ότι η αρχαιότερη διατύπωση της σύγκρουσης με όρους παράνοιας και άρνησης του δικαιώματος στην ύπαρξη

για τον αντίπαλο προσθέτει, πέρα από την πολιτική και επιχειρησιακή, και μια υπαρξιακή διάσταση στο εμφύλιο δράμα. Ιδωμένη από τη σκοπιά του Δ.Σ.Ε., η σύγκρουση αυτή προτείνει στον αντίπαλο τη συμφιλίωση (δηλαδή, δεν του αρνείται το δικαίωμα στην ύπαρξη —το αντίθετο μάλιστα). Όμως ο αντίπαλος απειλεί όχι μόνο με καθυπόταξη της βούλησης για πόλεμο (τυπικός σκοπός του πολέμου, κατά τον Κλαούζεβιτς), αλλά με εξάλειψη, φυσική και συμβολική, της ίδιας της ύπαρξης του υποκειμένου, εφόσον ο «εχθρός» απομεινύεται σε «άνομο πράγμα» —προϋπόθεση για τη διεξαγωγή ενός «ολοκληρωτικού πολέμου εκμηδένισης του άλλου».

Αυτή η απειλή υπαρξιακού αφανισμού, καθώς συντηχεί με το άγχος από την απωθημένη φαντασίωση αδελφοκτονίας, αντιστοιχεί σε μια μείζονα πηγή όχι μόνο του όποιου φόβου προκαλεί η βία της κυβερνητικής παράταξης, αλλά και ως προς το ότι η βία αυτή, φυσική και συμβολική, βρίσκει πρόσφυση μες τις ψυχές της άλλης παράταξης. Όπου ριζώνει, ανείπωτη σε μεγάλο βαθμό, με τρόπο που προκαλεί τον τρόμο. Έναν τρόμο ανείπωτο, αν όχι και εν μέρει αδιανόητο. Τρόμο, που δεν επιτρέπεται να εκφραστεί, λόγω των αναγκών του εμφυλίου —αλλά που επιστρέφει, κατοπινά, σαν λυτρωτική παραίτηση από την αναφορά στην πολιτική ιδεολογία του Δ.Σ.Ε. και του ΚΚΕ, σαν ετοιμότητα προσχώρησης στο ήπιο όραμα συμφιλίωσης, που εξέφρασε αργότερα η πρόταση του ΠΑΣΟΚ— ιδιοποιούμενη εν μέρει την αγορευτικότητα της Εθνικής Αντίστασης, αλλά και ρητά απαρνούμενη κάθε αδελφοκτόνο αναφορά σε σχέση τόσο με τους «μη-προνομιούχους Έλληνες», αλλά και με αυτούς τους «προνομιούχους».

ΣΥΝΟΨΗ

Η φαντασίωση της αδελφοκτονίας, παρούσα ήδη στην Αντίσταση, αποτελεί το βαθύτερο και κοινό στις δυο πλευρές «εμφύλιο σπέρμα», που βλάστησε ωστόσο, ως αγορευτικότητα και ως ψυχική οικονομία, κατά τρόπο διαφορετικό. Κατά την Αντίσταση, φαντασίωση και λόγος συμπλέουν. Κατά τον Εμφύλιο, συγκρούονται.

Από την πλευρά του Δ.Σ.Ε., η αναγνώριση του αντιπάλου ως όμοιου-Έλληνα-αδελφού οδηγεί στην παράλογη αγνόηση της φύσης και του σκοπού της σύγκρουσης (εμφύλιος-κατανίκηση του αντιπάλου) και υπονομεύει κάθε πολιτική επεξεργασία, καταδικάζοντάς την σε διαρκή ταλάντευση ανάμεσα σε «συμφιλίωση» και «επικράτηση».

Από την κυβερνητική πλευρά, η ακύρωση της αδελφικής-ελληνικής ιδιότητας ως προς τον αντίπαλο συνεπικουρείται από τη ρητή διατύπωση του σκοπού —πλήρης ηθική και φυσική εξόντωση αυτού, που δεν έχει υπόσταση υποκειμένου και δικαίωμα ύπαρξης.

Η έκβαση της σύγκρουσης προεκτείνεται, από την πλευρά των νικητών, ως βία και παραφροσύνη του καθεστώτος των έκτακτων μέτρων και της εθνικοφροσύνης και, απώτερα, τροφοδοτεί τη σύλληψη και υλοποίηση της 21ης Απριλίου 1967. Από την πλευρά των νικημένων και διωκομένων, πάλι, ο ουσιαστικά ανείπωτος και κατά μεγάλο μέρος «αδιανόητος» —άρα ασυνείδητος— τρόμος, που προκαλείται από την υπαρξιακή άρνηση εκ μέρους των νικητών και την απωθημένη φαντασίωση αδελφοκτονίας, διαιωνίζει το «εμφύλιο σπέρμα» μέσω των πολλαπλών σχισμάτων στην Αριστερά και, τελικά, οδηγεί στο λυτρωτικό εναγκαλισμό της πρότασης του ΠΑΣΟΚ —η οποία, σε συνδυασμό με τον ενταφιασμό των έκτακτων μέτρων στη μεταπολίτευση, εξουδετερώνει, στη μέση ιστορική διάρκεια, την ήδη εξαντλημένη από τη δικτατορία αγορευτικότητα και ψυχική δυναμική του εμφύλιου σύμπαντος.

Η ιστορία μας διδάσκει ότι, ενδεχομένως, δεν διδασκόμαστε εύκολα απ' αυτήν. Ωστόσο, το ανθρώπινο τίμημα, που συνέλκει η απώθηση της αλήθειας, καταβάλλεται —ιδίως απ' αυτούς, που επιμένουν να την αγνοούν.